

NELI

MASSID

Kui linnad ei oleks 19. sajandi keskpaigas kasvanud, võinuks New Yorgis 1832. aastal lahvatanud kooleraepideemia olla linna viimane.

Epideemia hukutas selle enda jõulisus. Suve lõpuks oli koolera kõrvaldanud linnast kõik vastuvõtlikud ohvrid. Teatatud juhtumeid, mis moodustasid tõenäoliselt vaid 1–30 protsenti juhtude koguarvust (kuna kerged juhtumid jäävad tavaliselt teatamata), oli kokku üle 5800. Teatatud surmade arv oli ligi 3000. Kui arvestada teatamata juhtumeid, oli koolera tõenäoliselt levinud kogu linnas. Ainsad järelejäänud inimesed olid nakkuses ellujäänud.¹ Nagu tänapäeva eksperimendid näitavad, pidid need ellujäänud olema haigustekitaja suhtes immuunsed. Koolera ei oleks saanud algatada järgmist epideemiat ka siis, kui 1832. aasta järel oleksid newyorklased koolerast nakatunud vett joonud liitrite viisi.²

Ja nii naasis New York tavapärase elu juurde. „Kõik kauplused on avatud, kõnniteid ääristavad kaubapallid ja kastid ning kärud ja tänavad on täis vankreid ja pakikärusid,“ kirjutas tuntud kaupmees John Pintard augusti keskel saadetud kirjas. „Kui erinev juuli keskpaigast, mil meie pudukaupade turg [Pearl Streetil] tundus sama vaikne ja sünge nagu surmavarju org... Nüüd on siin elu ja askeldamine, naeratavad näod, müüjad on hõivatud arvete kirjutamisega, pakikandjad kastide pakkimise ja lahti-pakkimisega, kõigil nägudel valitsevad rõõm ja elevus.“³

Ent koolera ei olnud kadunud. *Vibrio* peitis end ilmselt märkamatult linna ümbritsevates ranniku- ja pinnaveses. See võis isegi põhjustada mõned üksikjuhud, mis kergesti tähelepanuta jäid. See võis taanduda ka elujõulisesse, kuid nn mittekultuursesse olekusse – teatud tüüpi peatatud arengusse, mille korral rakud kahanevad ja lõpetavad paljunemise, oodates tingimuste paranemist. (Lehmapiimas leiduvad haigustekitajate bakterid ja roiskveebakterid tõmbuvad sellisesse olekusse, kui neid rünnatakse, esimesi pastöriseerimise ja teisi kloorimisega.) Igal juhul kadus mälestus 1832. aasta epideemiast, kuna koolera oli peidetud olekus.⁴

Samal ajal kogunes kütust järgmise epideemia lahvatamiseks.

1832. aasta kooleraepideemia ja 1849. aasta vahel üles kasvanud põlvkond osales uudses rahvarohke linnaelu eksperimendis. Kogu Euroopas ja Põhja-Ameerikas tõmbas inimesi üha paisuvatesse linnadesse nagu rauda magneti poole. Aastatel 1800 kuni 1850 kasvas Prantsusmaa ja Saksamaa linnade elanikkond kahekordseks. Ligikaudu samal ajal kasvas Londoni elanike arv kolm korda. Aastatel 1830–1860 kasvas Ameerika Ühendriikide linnarahvastik enam kui 500 protsenti, kolm korda kiiremini kui riigi elanikkond.⁵

Paljud kogunesid linna uutes tehastes töötamiseks, kus pakuti paremat palka ja suuremat kindlustunnet kui farmitööl, kust nad lahkusid. Ent majanduslikud muutused, mille industrialiseerimine vallandas, viisid rahvastiku ulatusliku liikumiseni ka muul, vähem oodatud viisil. Näiteks algasid sündmused, mis tõid New Yorki massiliselt inimesi siis, kui üks aurulaev viis 1845. aastal Irimaale eripärase kartulilasti.⁶

Miljonite vaesunud Iiri renditalunike elatis sõltus kartulist, mida nad nimetasid jumala taevaseks kingituseks. Keskmine Iiri tööline tarbis päevas neli ja pool kilo kartuleid, ligikaudu sama palju, kui tänapäeva ameeriklane sööks kahe nädala jooksul. Ta põletas energia saamiseks rohkem kartuleid. See ei olnud tingitud suurest armastusest kartuli vastu, vaid sellest, et kartul on tärklise- ja kalorirohke ning seda on lihtne kasvatada. Diskrimineeriva Inglise poliitika tulemusena said Iiri renditalunikud oma

perede toitmiseks kasutada vaid kasinaid ääremaid. Kartul oli neile ainus taskukohane kultuur.⁷

Kuid liigne sõltuvus sellest mugulast muutis nad ohtlikult haavatavaks mis tahes haigustekitaja suhtes, mis võis seda rünnata. Üks selline patogeen saabus 1845. aastal kartulilaadungiga, mis oli nakatunud kreeka keeles taimehävitajaks nimetatud seenhaigusesse. *Phytophthora infestans* sai alguse Toluca orust Mehhikos. Enne 1845. aastat ei olnud seda Iirimaal nähtud, sest aeglaselt liikuvate purjelaevade ajastul oleks iga nakatunud kartul muutunud enne kaldale jõudmist pehmeks pudruks. Ent siis, kui aurulaevad teekonda lühendasid, jõudsid nakatunud kartulid päralt puutumata. Kui need maha pandi, kandus haigustekitaja edasi, levitades nähtamatult oma surmavaid spore lähedal olevatele taimedele. Nakatunud taimed olid pealtnäha tavalised, kuid nende juured mulla all mädanesid. Kui põllumehed hakkasid mullast kartuleid võtma, tõstsid nad pinnasest välja haisva möksiga kaetud käed. Teadmatult hoolitsesid nad haigustekitaja säilimise eest, visates rikunud kartulid hunnikutesse, kust seen igal kevadel uuesti tõusis, valmis hävitama järgmise aasta saaki.⁸

Kui kartulisaak hävis, saabus näljahäda. Hukkus poolteist miljonit inimest. Veel 1,5 miljonit inimest põgenes *Phytophthora*'st laastatud maa- piirkondadest – nende rändamist mere taha toetasid maaomanikud, kes eelistasid kaasa aidata nende lahkumisele, mitte anda suuremat panust näljahäda leevendamisse, nagu nõudis Iiri valitsus.⁹

Aastatel 1847–1851 maabus New Yorgis ligi 850 000 Iiri põgenikku.¹⁰ Neist vaid kõige paremal järjel olnud jätkasid liikumist sisemaale. Ülejäänud, lihttöölised ja endised teenijad, kellel polnud midagi süüa ega kusagil elada, kuna rahast piisas vaevu reisi läbimiseks ja toidu leidmiseks, nagu 1847. aastal kohalikus Iirimaa ajalehes märgiti, asusid elama saabumise sadamasse, Manhattanile, millest sai peagi üks ülerahvastatumaid paiku maailmas.¹¹

Saarel ei olnud ruumi laienemiseks. Ka puudus kiire transpordivõrgustik, mis ühendanuks linna kaugemaid osasid selle õitsvate tööstus- ja sadama- piirkondadega. Kohalikud ja ka uustulnukad pidid elama töö või vähemalt töö saamise võimaluse lähedal. Nende majanduskeskuste ümber moodustusid rahvamassid nagu nuivähikolooniad muulidel.

Paljud Iiri näljahäda eest põgenenud asusid elama naabruskonda, mis sai nime keskel asuva viiesuunalise ristmiku järgi ning oli rajatud prahiga täidetud Collect Pondi kohale – Five Pointsi.

Nende saabumine pani aluse kinnisvarabuumi. Uustulnukate majutamiseks ehtasid kinnisvaraomanikud naabruses asuvatele esmalt kahe ja poole korruselistele puitehitistele juhuslikke täiendusi. Nad ehtasid uusi maju taga-aedadesse, pressides kaks või isegi kolm maja krundile suurusega seitse korda kolmkümmend meetrit. Nad muutsid talle korteriteks ning üürisid välja pööninguid ja keldreid, kus akendeta magamis- toad olid liiga madalad, et seal püsti seista.¹² Kui see ei rahuldanud Five Pointsi elamispinna vajadust, hakkasid kinnisvaraomanikud lammutama vanu puithooneid, et teha ruumi uutele üürimajadele: nelja- ja kuuekorruselistele kivihoonetele, mis olid kujundatud nii, et neisse sai toppida võimalikult palju inimesi. Esimene üürimaja Five Pointsis ehitati 1824. aastal aadressile Mott Street 65, see kõrgus ümbritsevate hoonete kohal nagu koorik, mis kasvab mädasele haavale, kirjeldas üks kohalik reporter. Tagumistele kruntidele rajasid nad veel üürimaju, mis olid oludest tingitult eesmistest hoonetest poole väiksemad. Nendel tagumistel üürimajadel puudusid taga või külgedel aknad, nii nägi hoonete ainsatest avadest hämaratesse käimlatega täidetud läbikäikudesse hoonete vahel, mida kaunistasid pesunöörade read. Mõned maaomanikud pressisid oma kruntidele isegi kolmandad üürimajad või püstitasid sisehoovidesse kemmergute kõrvale väikseid ubrikuid.¹³

Kinnisvarabuumi majanduslik mõju soodustas ülerahvastatust. Kinnisvaraomanikud ei elanud nendes pimedates kitsastes majapidamistes, mida nad ehtasid. (Üürimajad olid kõrgemad ja laiemad varasematest puithoonetest, seega olid neis vähem loomulikku valgust ning omanikud paigaldasid harva toona saadaolevat gaasivalgustust.)¹⁴ Nad rentisid oma üürimajad hoopis edasi allomanikele, kes pidasid hoonete alumistel korrustel kõrtsi või toidupoodi ning üürisid kortereid välja. Sel moel teenisid nad korralikku elatist, küsides nii kõrget hinda, et said korrapäraselt ligi 300-protsendilist kasumit. Ent kõrged üürihinnad süvendasid ülerahvastatust, kuna rahahädas vaevlevad üürnikud olid omakorda sunnitud võtma allüürnikke, kes aitaksid üüri tasuda. Peaaegu kolmandik Five Pointsi elanikest elas koos allüürnikega.¹⁵ Ühes tüüpilises Cedar

Streeti üürikorteris mahtus 43-ruutmeetrisesse ruumi viis perekonda, kelle peale oli kokku kaks voodit.¹⁶

Five Pointsi kõige armetumad majapidamised asusid maa all. Enam kui 1100 inimest Kuuendas kvartalis, mis hõlmas Five Pointsi, elas keldrites, sealhulgas odavates võõrastemajades, kus nari – täpsemalt puitvarbade vahele venitatud lõuenditükki – sai rentida 37,5 sendiga nädalas. New Yorgi arstide sõnul tundsid nad keldrielanikke nende kahvatutest nägudest ja kopitanud lõhna järgi. Nagu üks neist väljendas, tungis see läbi igast rõivaesemest, eriti villasest, aga ka juustest ja nahast.

Varem elasid vaesed hajutatult linnade äärealadel ja külades. Five Points muutis seda mudelit, tuues nad kõik kokku. Seksitöötajad leidsid, et keskuses asuv slumm on klientidele lähenemiseks mugav. Lagunenud hoonetes leidsid peavarju vaesed kogu linnast. Kuna sissetulek inimese kohta oli kogu linna madalaim, puhkesid õitsele gängid, kuritegevus ja prostitutsioon. Five Pointsi sarnastest slummidest said haigustevabrikud, nagu neid nimetab antropoloog Wendy Orent. Nad võisid paisutada haigustekitaja epideemiaks sama edukalt, kui mootor põletab liikumiseks kütust. Ja Manhattanil ei põlenud Five Pointsi haigustevabrik ereda leegi- ja mitte kusagil kaugel ja eraldatud kohas, vaid otse linna südames.

Linnaametnikud olid vaid ähmaselt teadlikud terviseohust, mida Five Points endast ülejäänud linna jaoks kujutas. Ühel hetkel kaaluti osa naabruskonna lammutamist, et rajada sinna vangla. Seda aga ei tehtud kartuses, et ebameeldiv asukoht põhjustab kinnipeetavate seas haiguspuhanguid. Enamik kõrvalseisjaist pidas Five Pointsi eraldiseisvaks vaatepildiks, mis ähvardas peamiselt nende moraaltunnetust. Ajakirjanikud ja kirjanikud käisid naabruskonnas ringi, harrastades trendikat „slummimist“, et väljendada oma hukkamõistu. (Tänapäeval kostab nende hukkamõistu kaja Martin Scorsese 2002. aasta filmis „New Yorgi jõugud“, mille aluseks oli 1927. aastal ilmunud raamat Five Pointsist.)¹⁷

Ja kuigi kommenteerijad avaldasid korrapäraseid bülletääne, mis väljendasid nende moraalset vastumeelsust (Charles Dickens nimetas slummi koledaks ja haletsusväärseks), jätkus rahvahulga kasv, mis pidi süütama kogu linna haarava epideemia. 1850. aastaks oli New Yorgi agulites igale pooleteisele ruutkilomeetrile pressitud ligi 200 000 inimest. Ülerahvastatus oli peaaegu kuus korda suurem kui praegusaja

Manhattanil või Tokyos ning üle tuhande korra suurem kui üheski varem eksisteerinud inimkoosluses.¹⁸

Pärast 17-aastast eemalolekut naasis koolera 1949. aastal New Yorki võimsamana kui varem. Epideemia sai sarnaselt paljude teistega alguse väikestest peaaegu märkamatu test puhangutest linnaservas. 1849. aasta talvel saabus New Yorgi nimeline postilaev Le Havre'ist New Yorgi sadamasse. Teekonnal oli seitse inimest koolerasse surnud. Linna tervishoiuametnik suunas laeva 300 reisijat tolli laohoonesse, mis muudeti ajutiseks karantiinihaiglaks. Järgmiste nädalate jooksul haigestus laohoonehaiglas koolerasse 60 ja suri üle 30 inimese. Ülejäänud linnale oli teadmata, et 150 inimest ronis üle laohoone müüride, istus väikestesse paatidesse ja põgenes metropoli.

1849. aasta jaanuaris puhkes koolera linna immigrandide pansionaatides – võimalik, et nakatunud põgenenute linnasaabumise tagajärjel. Mõne talvekuu jooksul järgnes tuulevaikus. Maikuus aga jõudis koolera Five Pointsi. Voolava veeta ruumides, kus mitu peret valmistasid toitu, sõid ja magasid, kandus vibrio inimeselt inimesele hõlpsasti edasi. Kooleraga väljaheited klammerdusid käte külge ning pritsisid jagatud voodipesule ja riie tele, mida elanikud müüsid kaltsukaupmeestele ja pesid avalike kraanide all. Epideemia kogus jõudu orkaanina, mis varitseb soojades vetes.

Kui vibrio jõudis pinnavette, plahvatas koolera terves linnas. (Ehkki osariigi ülaosa saastumata allikatest pärinevat vett pumbati torustikesse juba 1842. aastal, sõltus kaks kolmandikku linnast endiselt tänavanurkade madalatest avalikest kaevudest.)¹⁹ Tervishoiuamet sulges neli riigikooli, et kasutada neid koolerahaiglatena, jättes koolilapsed koolerast vaevatud tänavatele. Surnukehad jäid tundideks ja vahel päevadeks tähelepanuta, enne kui neile Randallsi saare vaestesurnuaiale viimiseks järele tuldi, seal ladestati need samamoodi nagu 1832. aastal Pariisis: üksteise peale laiadesse madalatesse kraavidesse.

Suveks oli olukord selline, et president Zachary Taylor ei saanud möl-lava epideemia taltsutamiseks teha muud kui kuulutada välja riikliku pal-ve, paastu ja alandlikkuse päeva. Kokku suri 5000 inimest.²⁰

